

Cumhuriyet Döneminde Radyo Yayıncılığının Başlaması ve Gelişimi: 1927- 1950

The Beginning and Development of Radio Broadcasting in the Republican Period: 1927- 1950

İşkin ÖZBULDUK KILIÇ* Tezcan KAPLAN **

Derleme Makale / Review Article

Başvuru / Received: 20.09.2023 ■ Kabul / Accepted: 16.10.2023

ÖZ

Kitlesel iletişimi sağlayan kitle iletişim araçlarının kökeni 15. yüzyılın önemli icadı matbaaya dayanmaktadır. Bu icat ile kitle iletişimi gelişmiş, süreç ilk gazetelere dek ulaşmıştır. Ancak bu medya ürünlerinden faydalanmak için okuma yazma bilmek, belli bir eğitim seviyesine sahip olmak gerekmektedir. Matbaanın ardından sinema ve radyonun bulunmasıyla bu gereklilik ortadan kalmış ve özellikle radyo tüm kesimlerin erişebileceği bir kitle iletişim aracı olarak yerini almıştır. Radyo, icadından bu yana önemli konumunu sürdürmektedir. Radyo yayıncılığı, dünya genelindeki ilk örneklerinden kısa bir süre sonra Türkiye'de de başlamış ve ilk yıllarda oldukça önemli görevler üstlenmiştir. Bu çalışma, Türkiye'de radyo yayıncılığının oraya çıkışını ve gelişimini irdelemeyi, onun erken cumhuriyet döneminde Türkiye'nin siyasal ve toplumsal hayatında nasıl bir rol üstlendiğini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Türkiye'de ilk radyo yayıncılığının başlamasından, tek partili dönemin sonuna dek olan süreci içeren 1927-1950 yılları arasında radyo yayıncılığının gelişimi tarihsel bir perspektifle ele alınmıştır. Bunun ardından, radyonun Cumhuriyet tarihinin önemli bir dönemecine denk gelen bu erken dönemde üstlendiği toplumsal ve siyasal görevlerin üzerinde bir irdeleme gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Radyo Yayıncılığı, Telsiz Telgraf, Modernleşme.

ABSTRACT

The origin of mass communication tools that enable mass communication dates back to the printing press, an important invention of the 15th century. With this invention, mass communication developed and the process reached the first newspapers. However, in order to benefit from these media products, it was necessary to know how to read and write and to have a certain level of education. With the invention of cinema and radio following the printing press, this requirement was eliminated and especially radio took its place as a mass communication tool accessible to all segments of society. Radio has maintained its important position since its invention. Radio broadcasting started in Turkey shortly after its first examples around the world and took on very important tasks in the first years. This study aims to examine the emergence and development of radio broadcasting in Turkey and to reveal the role it played in the political and social life of Turkey in the early republican period. For this reason, the development of radio broadcasting between 1927 and 1950, from the beginning of the first radio broadcasting in Turkey until the end of the single-party era, is analyzed from a historical perspective. This is followed by an examination of the social and political tasks undertaken by radio in the early period, which coincided with an important turning point in the history of the Republic.

Keywords: Republican Period, Radio Broadcasting, Radio Telegraph, Modernisation.

Giriş

Radyo, diğer adıyla telsiz telefon, sadece kablolar aracılığıyla veri aktarımı sağlayabilen telgraf ve telefon ile haberleşmenin daha ileri aşamasında olanaklar sunan icatların¹ bir sonucu olarak dünyanın iletişim yaşamına dâhil olmuştur (Kars, 2015, 65). İlk elektrikli iletişim aracı olan telgraf, mekânsal ortaklık gerektirmeyen ve herhangi bir ulağa ihtiyaç duymayan sistemiyle, iletişim ve ulaşım arasındaki bağa yeni bir perspektif sunmuştur. Telefon, sesi oldukça uzaklara gerçek zamanlı olarak ileterek bir ilki gerçekleştirmiştir. Bunların ardından gelen radyo ise ulaşımın sağlanamadığı yerlerle iletişim kurdurarak sürece yepyeni bir boyut kazandırmıştır. Radyo, kronolojik olarak yazılı basından sonra görsel-işitsel basından önce konumlanmaktadır. İcat edildiği dönemde “telsiz telefon” veya “telsiz telgraf” olarak anılan radyo pek çok iletişim aracı gibi öncelikle askeri amaçlar için kullanılma açılmıştır. Radyo teknolojisi, 1900'lerin başında, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde özellikle de donanmalarda olmak üzere askeri amaçlara hizmet etmiştir. Fransa'da ise radyoculuk yine askeri gayeleri karşılamak amacıyla “bir telsiz vericisi için en iyi konum olanağını tanıması nedeniyle” Eyfel Kulesi'ne yerleştirdikleri vericiler aracılığıyla radyo teknolojisini kullanmıştır (Atabek, 2009, s. 127-128).

I. Dünya Savaşı sırasında radyonun önemi daha da anlaşılmalı, telsiz telgrafın savaş koşullarında askeri bir araç olarak hizmet vermesi yaygınlaşmış ve “telli bölüklerinin yanı sıra telsiz bölükler de askeri örgütlenmede yer edinmişlerdir”. Osmanlı'da ise telsiz telgraf yine askeri amaçlarla, 1900'lerin başında Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında kullanılmıştır. Radyo kullanımı, Kurtuluş Savaşı sırasında da sürmüştür (Çukurova, 1994, s. 55).

Dünyada teknik olarak yapılan ilk radyo yayını 1906

yılında gerçekleşmiştir. 1906'da Massachusetts'te ikamet eden Reginald Fessenden, insan sesinin ilk radyo iletimini başlatmış ancak çabaları düzenli bir uygulamaya dönüşmemiştir. On yıl sonra, Lee de Forest, New York'ta deneysel bir radyo istasyonu olan 2XG'yi kurduğunda radyoyu daha modern bir anlamda kullanmıştır. De Forest, I. Dünya Savaşı tüm yayınları durdurana kadar her gece müzik ve haber yayınları yapmıştır (White, 2003). Dinleyiciye yönelik radyo yayıncılığının hayata geçmesi 1920'li yıllara gelindiğinde mümkün olmuştur. İlk ticari radyo WEAF, 1922 yılında ABD'de yayına başlamıştır (Balibeyoğlu Uçar, 2009, s. 6) İngilizlerin yayın kurumu olarak halen varlığını sürdüren BBC ise 1922 yılında kurulmuştur (Kocabaşoğlu, 1985, s. 2732). Radyo yayınları aynı yıl Fransa'da ve Sovyetler Birliği'nde, 1923 yılına gelindiğinde ise Almanya'da yapılmaya başlanmıştır (TRT, 2020, s. 7). 20. yüzyılın henüz başlarında neredeyse tüm Avrupa radyo yayını yapmaktadır (Kocabaşoğlu, 1985, s. 2732). ABD'de KDKA isimli radyo kanalı, düzenli yayın yapan ilk radyo olarak anılmaktadır (Aziz, 2013, s. 37).

Bu çalışmada, Türkiye'de 1927-1950 yılları arasında gerçekleştirilen radyo yayıncılığının gelişimine ve radyo yayıncılığının modernleşme ve ulus devlet olma süreçleri üzerindeki etkilerine değinilmektedir. Bu amaçla yazı iki temel bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm radyonun tarihsel gelişimi üzerinde dururken ikinci bölümde radyonun kitle iletişim aracı olarak gücü ve bunun yanı sıra da onun Cumhuriyetin ilk dönemindeki stratejik konumuna da yer verilmiştir.

Türkiye'de Radyo Yayıncılığı (1927-1950)

Türkiye'de radyo yayıncılığı, 1927-1950 yılları arasında, Cumhuriyet dönemi ve özellikle tek partili yönetimin sona erdiği dönemde kitle iletişim tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu süreçte

1 Radyonun "mucitleri", hemen hemen hepsi, bir başkası tarafından ortaya konan bir fikri rafine etmiştir. Kablosuz iletişim, 1864'te iskoç matematikçi ve fizikçi James Clerk Maxwell'in görünmez elektromanyetik dalgaların varlığını tahmin etmesiyle teorik bir önerme haline geldi. Yirmi yıldan fazla bir süre sonra, Alman fizikçi Heinrich Hertz, 1887'de Maxwell'in teorilerinin doğru olduğunu kanıtlamak için deneyler yaptı. Elektromanyetik dalga frekansının temel birimi, hertz (Hz) onun adıyla anılsa da Hertz hiçbir zaman kablosuz iletişimi desteklememiştir (Radio Broadcasting, History of, 2022).

radyo yayıncılığı, ülkenin toplumsal, kültürel ve siyasi dinamiklerini etkileyen ve şekillendiren bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de radyonun tarihine yönelik kapsamlı çalışmalar oldukça azdır. Yayıncıların kendileri arasında veya diğer kurumlarla yazışmalarının düzenli tutulmuş kayıtları söz konusu değildir. Kaynaklardaki bu kısıtlılığa rağmen, Uygur Kocabaşoğlu’nun incelikli çalışmaları bu alana büyük katkılar sunmuştur. Kocabaşoğlu (2020, s. 15) *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna* başlıklı kapsamlı çalışmasında TRT öncesi radyo tarihini “Özel” bir şirketin yönetimindeki radyo ve “Devlet yönetimindeki” radyo olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirmiştir. Bu çalışmada da radyo tarihine yönelik bu dönemlendirme esas alınmıştır.

Türkiye’de Radyo Yayıncılığının Başlaması

Dünyadaki gelişmelere duyarlı olan Mustafa Kemal Atatürk, radyonun önemli olduğunu fark ederek radyo yayını yapacak altyapının erken sayılabilecek bir dönemde Türkiye’de kurulmasının önünü açar (TRT, 2020, s. 8). Cumhuriyet döneminde gerçekleşen ilk icraatlardan biri yurt içi ve yurt dışı irtibatı sağlayacak telsiz telgraf ve telsiz telefon şebekesi kurmaktır (Kocabaşoğlu, 1985, s. 2732). Bu dönemde radyo yayıncılığına ilişkin ilk temas,

19 Mart 1923’te, İstanbul Öğretmen Okulu’nun o dönemdeki Kimya Öğretmeni Rüştü Uzel öncülüğünde bir grup öğrenci aracılığıyla hayata geçmiştir. İlk radyo yayını Öğretmen Okulu’nun bodrumundaki, davetliler ve basın eşlik ettiği bir buluşmada gerçekleştirilmiştir (Arvas, 2018, s. 211). Ancak bu yayın çok başarılı olamamıştır. Gülizar (1985, s. 2738) bu yayında, davetlilere müzikten ziyade cızırtı dinletildiğini ifade etmiştir.

Hem dünyada hem de Türkiye’de radyo yayınlarını ilk gerçekleştirenlerin amatörler olduğu gözlenmektedir (Gülizar, 1985, s. 2738). Türkiye’de amatör radyoculuk basit bir radyo alıcısı üretip, radyo yayınları yapmak olarak anlaşılırken dünyada bu işleyiş küçük ölçekli bir radyo istasyonu kurarak yayın yapmak şeklinde ortaya çıkmıştır (Özçağlayan, 2012, s. 531)².

Radyo yayıncılığının Türkiye’deki ilk adımları, sadece teknik bir gelişme olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir evrimin yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, radyo yayıncılığının tarihsel süreci, Türkiye’nin modernleşme ve globalleşme yolundaki kararlılığının ve adaptasyon yeteneğinin somut bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçleri irdelemeden önce radyonun

Resim 1

Telsiz Dergisi, 1927 tarihli 2. Sayısı, Radyo Haberi

2 Ancak Kocabaşoğlu’na (2020, s. 279) göre bu amatör bir girişim değildir. Üstelik bu oldukça da doğaldır, amatör radyoculuğun gelişmesi için radyonun bizzat Türk toplumsal yapısının ve toplumsal dinamikleri içinden doğması ve bir teknik aygıt olan radyonun alıcı ve verici gibi tüm unsurlarını üretecek sanayi gücüne sahip olunması gerekir. Bu sayılan unsurların hiç birisi bu dönemde Türkiye’de söz konusu değildir ve bu nedenle de bu dönemi amatör yayıncılık olarak adlandırmak doğru değildir.

Türkiye'deki tarihsel ilerleyişini ele almakta fayda vardır. Bu başlıkta bu tarihsel sürece değinilecektir.

Özel Girişim Yönetimindeki Radyo Yayınları (1927-1937)

Türkiye'de radyo yayıncılığı, diğer birçok buluşlardakilerin tersine, Batı ülkelerindeki radyo yayıncılığının hemen ardındaki yıllarda başlamıştır (Oskay, 1971, s. 13). Cumhuriyet döneminin henüz başında, iletişimin önemi kavranmış ve bunun neticesinde 1925 yılında "Telsiz Tesisi Hakkında Kanun" şeklinde yasal bir düzenleme gerçekleştirilerek radyo yayıncılığının mümkün olması sağlanmıştır (Gülizar, 1985, s. 2738). Bu kanun "Ankara'da büyük bir telsiz istasyonu ile memlekette dâhili bir telsiz şebekesi tesisini" sağlamayı öngörmüştür (Yaylalı, 2018, s. 38). Bunun üzerine Posta Telgraf Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi'nde (PTT Genel Müdürlüğü), Milli Müdafaa ve Bahriye Vekâletleriyle PTT temsilcilerinden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyona Ankara ve İstanbul'da birer telsiz telefon istasyonu kurulması için çalışmalar yapma görevi verilmiştir. Teknik komisyon bir şartname ile ihale açmış, ihaleye beş şirket başvurmuş, bu şirketlerden üçü şartnameye uygun olmadığından ihaleyi kazanamamıştır. İhale, şartnameye uygun olan Almaların Siemens şirketi ile Fransızların TSF (*Telephonie sans fil*) şirketleri arasından Fransız şirketine verilmiştir. 1925 yılında Ankara ve İstanbul'da telsiz telefon istasyonu kurulmasına başlanmıştır. Bu istasyonlar ile radyoculuğun Türkiye'deki ilk temelleri atılmıştır (Gülizar, 1985, s. 2738). Kimi kaynaklarda TTTAŞ'ın Fransız ortaklı bir işleyişi olduğunu ileri sürse de Kocabaşoğlu'na (2020, s. 80) göre bu doğru değildir. Yazara göre TTTAŞ milli bir şirkettir bu izlenimin erken dönemde radyo yayınlarının açılışlarının çift dilli yapılmasından ve belirli teknik alt yapıyı Fransızlara ait bir şirketin sağlamasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ancak Ahıska (2005, s. 108) bunun aksini gösteren belgelere rastladığını ileri sürerek şu sözleri kaydeder; "1927'de Amerikan Elçiliği tarafından hazırlanan rapora, şirketin Türk ismine rağmen bir Türk-Fransız ortaklığı olduğunu belirterek, telsiz şirketinin tanınmış bir Fransız

şirketi *Campaigne Française de Radio* tarafından desteklendiğini birçok teknik donanım ve aracın bu Fransız Şirketi tarafından sağlandığı biliniyor denmektedir." Bu bilgilerin hangisinin doğru olduğunu açığa çıkarmak için yeterli kaynak yoktur.

Telsiz haberleşme sisteminin altyapısının devlet tarafından kurulmasının ardından Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi de sürece dâhil olmuş ve tıpkı Amerika ve Avrupa'da olduğu gibi yayın yapma tekeli özel bir şirkete devredilmiştir. Öncelikle 6 Ocak 1926 yılında *Telsiz Telefon TAŞ'ın kurulması ve İç Tüzüğü'nün kabulü* başlıklı belgede görüldüğü üzere, *Telsiz Telefon Türk Anonim (TTTAŞ)* şirketi kurulmuştur. Bu şirket, 8 Eylül 1926'da "*Türkiye Cumhuriyeti Havza-i Hükümeti Dâhilinde Telsiz Telefon Mürsile ve Ahize İstasyonları İşletme Ruhsatnamesi*" başlıklı belgeyle yayın yapma imtiyazı elde etmiştir. Şirketin merkezi Ankara'dır, imtiyaz süresi 26 yıldır ve sermaye toplamı 150.000 Türk lirasıdır. Şirketin hisse payları ise şu şekildedir; İş Bankası %40, Anadolu Ajansı %30 ve Cemal Rıfki ve Sedat Nuri beyler %30 (Kocabaşoğlu, 1985, s. 2732).

Şirket, kuruluşunun hemen ardından hükümete başvurarak radyo yayını yapmak istediğini dile getirmiştir. Bu dönemde halkın bu yeniliğe hazır olmadığına dair savlar ile karşı çıkan yaklaşımlar olsa da Mustafa Kemal Atatürk bu yayınların propaganda yapmadaki gücünü oldukça erken bir safhada fark ederek hızla hayata geçirilmesine dair emir vermiştir (Kocabaşoğlu, 2010, s. 48). 1926 yılında Türkiye, radyo ile dünyanın iletişim standartlarında hızlı bir gelişme göstermiş, "Avrupa yayın alanındaki verici güç toplamının yaklaşık %12'sine sahip olmuştur. 1938 yılına gelindiğinde ise Avrupa'daki verici güçlerin toplamı 8230 kw'tır ve Türkiye'nin toplam 140 kw'lık vericisi vardır" (TRT, 2020, s. 11).

Kocabaşoğlu'na (1985, s. 2732) göre İstanbul Osmaniye'ye kurulan 5 kw gücüne sahip vericinin hazır olmasının hemen ardından aynı yerde küçük bir odaya mikrofon yerleştirilmiş bu sayede de ilk radyo stüdyosu oluşturulmuştur. Ardından asıl

stüdyo Sirkeci'de Büyük Postane'nin üst katına kurulmuştur. 27 Mart 1927 gecesi Türk sanatçılar, İstanbul Telsizi'nden ilk konserlerini vermişler ve Nisan ayı boyunca da deneme yayınları sürdürülmüştür (Yaylalı, 2018, s. 40).

Rüştü Uzel'in 1923 yılında gerçekleştirdiği deneme ve 1927 yılında gerçekleşen süreksiz yayınlar sayılmaz ise Türkiye'de ilk radyo yayını 6 Mayıs 1927 tarihinde aşağıdaki anonsla başlamıştır (Özçağlayan, 2012, s. 553).

Alo alo, muhterem sâmiin...
Burası İstanbul Telsiz Telefonu...
1200 metre tül-u mevç, 250 kilosikl...
Bugünkü tecrübe neşriyatımıza başlıyoruz..."

Türkçenin yanı sıra Fransızca olarak da tekrarlanan bu anons, ilk radyo anonsu olmasının yanı sıra medya alanında yepyeni ve etkili bir dönemin de başlangıcı niteliğindedir. Bununla birlikte pek çok kaynakta ilk anonsu olarak geçen ve internette oldukça kolay bulunabilen bu anonsun; tarihine ve doğruluğuna dair herhangi kesin bir belgeye erişilememiştir. Anonsta yer alan sesin Eşref Şefik Bey'e ait olduğu belirtilmiş ancak yine bu hususu açıklayan herhangi bir belgeye rastlanmamıştır (Arvas, 2018, s. 421). Bu açıdan bir değerlendirme gerçekleştirildiğinde, radyoda ilk anonsun kimin tarafından yapıldığı ile ilgili bir belirsizlik söz konusudur (Balibeyoğlu Uçar, 2009, s. 6). TRT'ye ait *Youtube* kanalı olan "TRT ARŞİV" kanalında 6 Mayıs 2021'de Eşref Şefik'in radyonun ilk yayınına ilişkin anısını anlattığı bir içerik yayınlamıştır. Bu içerikte Şefik şu sözleri sarf etmektedir:

Efendim bu radyonun nasıl başladığını gayet iyi hatırlıyorum, çünkü müteşebbisler arasında ben vardım. Sedat Nuri Bey umum müdürdü. Hayrettin Bey diye de tekniğe bakan bir arkadaşımız vardı. İstasyonun şemasını Paris'ten gönderdiler (...) bir Fransız mühendisi geldi Osmaniyede telsiz istasyonunu kurdu. Biz de büyük postanenin en üst katında yani İstanbul'daki postanenin en üst katında stüdyoyu yaptık. Şimdi artık şaşa ile göğsü davul gibi şişmiş efendim yeni modern bir cihazı Türkiye'ye getirmiş olmanın verdiği bir gururla işe başladık. O zaman Mustafa Kemal Gazi olarak anılırdı Gazi'ye de bir tane radyo gönderdik. Telsiz telefon dememizin sebebi ise düşündük düşündük radyo desek anlaşılacak belki abone bulamayacağız, ben mi teklif ettim Sedat Nuri mi teklif etti bilmiyorum ama böyle bir isim aldık. Gazi'ye de haber gönderdik heyetle telsiz telefonumuz artık sesini dünyaya duyuracak filanca gün hazırlandık açış

nutkunu da ben okuyacağım (...) Ben nutku okumaya adeta dünyaya hitap edercesine başladım. Birden bire kapı şak diye açıldı Sedat Nuri içeri girmesin mi "yahu ne gayret ediyorsun sesin çıkmıyor" demesin mi? "

İlk yayın başarısız olmuş ancak kısa süre içerisinde uzmanlar aracılığıyla sorun çözülmüş ve denemeler sonrasında da düzenli yayınlar hayata geçebilmiştir. 1927 yılında Ankara ve İstanbul'da hizmete sokulan radyoların güçleri 20-250 kw arasında değişmekte olan vericileri sayesinde Moskova, Berlin, New York, Viyana, Londra ve Tahran ile bağlantı kurulmuştur (Yaylalı, 2018, s. 38-39).

1927'de yapılan ilk nüfus sayımına göre, Türkiye'nin nüfusu 13.678.270 olarak belirlenmiş, bunun yanında radyolar bu nüfusa 2000 kadar alıcı ile ulaşmaya çalışmaktadır. Yıl 1938'i gösterdiğinde 6 ayrı yerden radyo yayınları yapılmaktadır (TRT, 2020, s. 12). Ancak bu erken başlangıca rağmen radyoya yönelik teknik kapasite özellikle ilk on yıllık dönem içerisinde kısıtlı kalmıştır (İlaslan, 2016, s. 256).

Radyoculuğun ilk on yılı içerisinde radyo yayınlarının saatleri ortalama 3 saat ile 4,5 saat arasında değişmektedir ve başlangıçta çoğunlukla müzik yayınları yapan bir eğlence aracı olarak tasarlanmış, sonrasına ise eğitim aracı misyonu yüklenmiştir (Yaylalı, 2018, s. 42). Radyo TTTAŞ döneminde kitlesel bir yayıncılığa da ulaşamamıştır. Yapılan müzik yayınları üzerinde "alafranga- alaturka" tartışmaları yürütülmüş, 1934 yılına gelindiğinde Türk müziğinin radyoda yayınlanması yasaklanmıştır. Söz konusu yasak 2 yıl sürmüş olsa da bu dönemde "radyo yayıncılığı niteliğini" taşımayan içeriklerle iyiden iyiye zayıflamıştır. 1934 yılında radyoya yönelik bir "reform" çalışması gerçekleştirilmiş ancak bu on yıllık şirket radyoculuğu döneminde ileri düzey bir radyo programcılığı ve yayıncılığı gerçekleştirilememiştir. Bunun belli başlı nedenleri söz konusudur. Öncelikle şirket döneminde vericiler güçsüz, alıcılar sayıca yetersiz ve ilkel bir niteliktedir. Ayrıca oldukça yüksektir. Bu da ancak sınırlı bir çevrenin erişimini mümkün kılmıştır. Bunlara ek olarak radyonun bu dönemde sağlıklı bir örgütlenme sistemi kurulamamasına bağlı olarak gereken

yayın, program ve yönetim personeline sahip olmamış olması da bu nedenlerden bir diğeridir (Kocabaşoğlu, 1985, s. 2733).

Türkiye'nin ilk 10 yıllık döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar, birçok alana olduğu gibi sonunda radyoya da tesir eder ve radyo yayıncılığı hükümetten sağlanan desteklerle yıkılmaktan kurtulsa da telsiz yayınlarında içerik ikincil plana düşer.

Devlet Yönetimindeki Radyo Yayınları (1938-1950)

II. Dünya Savaşı radyo yayınlarının önemini arttırmış hem demokratik hem de totaliter sistemler içerisinde önem taşıyan bir konuma erişmiştir. Bu husus tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kendisini göstermiştir. Savaş haberlerine duyulan ilgide ve buna bağlı olarak alıcı sayılarında bir artış yaşanmıştır. Ancak bunun yanında radyo bürokratik mekanizmanın bir parçası olmaya devam etmiştir (Yaylalı, 2018, s. 45).

Özel radyoculuk döneminde yaşanan başarısızlıklar, dünyada yaşanan siyasal gerilimlerin radyonun -her ne kadar hissedarları hükümete yakın kişiler olsalar da- ulusal çıkarlara aykırı bir biçimde kullanılacağına dair bir kuşku geliştirmesi (Gülizar, 1985, s. 2740) radyonun şirket tarafından yönetilmesini sakıncalı kılmıştır. Ayrıca dünyada siyasal iktidarların radyoyu etkin bir araç olarak kullanmaları, 1930'lu yıllara gelindiğinde siyasal iktidarın ekonomik ve toplumsal yaşama yönelik gelişen müdahaleci tavrı ve radyonun devlet desteği ile yürütülmesine rağmen şirket üzerinde görünmesinin yol açtığı çelişki gibi nedenlerden dolayı, 1936 yılında çıkarılan bir kararname ile Türkiye'de radyolar devletleştirilmiştir. Radyonun bir propaganda ve telkin aracı olarak gücünün anlaşılması sonucunda devletin "radyo bilinci" gelişmiştir. Bu nedenle de radyo, Matubat Umum Müdürlüğü³ bünyesine dâhil edilmiştir. 1930'ların ortalarına gelindiğinde hem teknolojik hem de kültürel olarak radyonun devletleştirilmesinin

zemini hazırlanmıştır. Bu zemin çerçevesinde gelişen süreç, 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclis'te yaptığı konuşmanın ardından gerçekleşmiştir. 1 yıl sonra TTTAŞ ile gerçekleştirilen kontratın yenilenmemesine ve radyonun devletleştirilmesine karar verilmiştir (Ahıska, 2005, s. 134).

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1935 tarihli yasama yılı açılış konuşmasında şu sözleri sarf etmiştir "Ulusal kültür için pek lüzumlu olduğu kadar, uluslararası ilgiler bakımından da yüksek değeri olan radyo işine önem vermemiz yerinde olur" (Okur, 2019, s. 91).

Radyo, TRT'nin kurulmasına kadar olan süreçte, etkin işlevlerini yerine getirmek yerine, bürokratik sınırlamalara maruz kalmıştır. Buna rağmen TRT öncesi dönemde radyonun en büyük gelişme yaşadığı dönem 1939-1946 yılları arasında gerçekleşmiştir. Ankara Radyosunun geniş olanaklara sahip verici ve stüdyoları, II. Dünya Savaşı sırasında haber alma ihtiyacı duyan halkın radyo dinleme alışkanlığı edinmesi, 3877 sayılı yasa ile Matubat Umum Müdürlüğüne bağlanmış olmasından dolayı radyonun örgütsel ve yönetsel yapısının daha işlerlik kazanması ve devlet tarafından hatırı sayılır fonlar ayrılması bu gelişme döneminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Savaş koşullarının zorlu süreçler yaratmasına rağmen alıcı sayısı giderek artmıştır. Öyle ki 1940 yılında 80.000 olan alıcı sayısı 1946 yılına gelindiğinde 180.000'e ulaşmıştır (Kocabaşoğlu, 1985, s. 2733-2734). Radyo yayınları hem hükümetin siyasi ilkelerini hem de Batı müziği, oyunlar ve konuşmalar gibi modernleşmenin kültürel ifadelerini içeren içerikler üretmiştir. Günde dört kez düzenli haber yayını yapılmıştır. İkinci popüler program ise ev ekonomisi hakkında bilgiler yayınlayan *Evin Saati (Ev Saati)* olmuştur. Köylerde *Ziraat Takvimi Saati (Tarım Takvimi Saati)* isimli program büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. 1942'de programların yaklaşık yüzde 60'ı müzikten, yüzde 35'i ise konuşmalar ve kültürel tartışmalardan oluşmuştur (Karpaz, 1968, s. 274).

3 Matbuat Umum Müdürlüğü, 1943'te Basın Yayın Umum Müdürlüğü'ne, 1949'da Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'ne dönüşecektir (Yaylalı, 2018, s. 45).

Radyo, 1940 yılına dek PTT yönetiminde kalmıştır. PTT radyoculuğu olarak isimlendirilebilen bu dönem bir geçiş dönemidir ve şirket radyoculuğunun devamı niteliğindedir. Bu dönemde iki önemli gelişme söz konusudur. Bunlardan ilki, II. Dünya Savaşı'nın askeri gereklilikleri çerçevesinde gelişen, her türlü telsiz haberleşmesini devlet tekeline aktaran 3222 sayılı Telsiz Kanunu'dur. İkincisi ise 1933 yılında yapımına karar verilen, 29 Ekim 1938'de hizmete giren 120 kw gücündeki uzun dalgaya sahip Ankara Radyosu'nun kurulmasıdır. Ankara Radyosu hem verici gücü hem de stüdyo imkânları açısından dönemin en güçlü radyolarından biridir ve 1939 yılında dış yayınlara başlamıştır (Kocabaşoğlu, 1985, s. 2734).

Bu dönemde radyo yayınlarının sürelerinde artış gözlenmiş ve yayınların program saatleri düzene girmiştir. Bunun yanında bu süreçte söz yayınlarının oranında artış gözlenmiştir. Bu yayınlar daha çok eğitim niteliği taşımaktadır (Yaylalı, 2018, s. 44). Ek olarak, teknik ilerlemeler de kaydedilmiştir. Avrupa'da 120 kw'lık verici bulunmamaktadır bu nedenle 120 kw'lık uzun dalga Ankara vericisi, Avrupa radyo vericileri arasında ilk olma özelliğine sahip olmuştur. 1939 yılında Ankara'da bulunan kısa dalga verici istasyonundan dış yayıncılık uygulaması başlamıştır. (Özakman, 1969, s. 20). Yukarıda da belirtildiği gibi 22 Mayıs 1940 tarihinde 3837 sayılı yasayla Matbuat Umum Müdürlüğü kurularak bu örgütle İçişleri Bakanlığında basın, PTT Genel Müdürlüğünde de radyo yayınları bağlanmıştır. Bu yıllarda radyo dinleme deneyimi toplumsal bir fenomene dönüşmüş, radyo bilinci oldukça yerleşmiştir. 1943 yılına gelindiğinde ise Radyolar Dairesi ve Radyo Fen Heyeti adı ile Genel Müdürlük içerisinde iki farklı birim kurulmuştur. Bu sayede radyoları program içeriği ve teknik düzenleme olarak farklı yönleriyle ayrı ayrı yönetilmesi mümkün olmuştur. Bu ayrı birimler halinde uzmanlaşma stratejisi radyoculuğun gelişmesine olanak sağlamıştır (Türkmen, 94, s. 7-8).

Bunun yanında radyoculuğun bir amatör faaliyet olarak tanımlanması gerçek anlamda ancak

1945'ten sonra gerçekleşmiştir. Bu yıldan itibaren devlet tekelinde olmayan frekansların kullanımının bu gelişmeye katkısı söz konusudur (İlaslan, 2016, s. 257).

Radyo Yayıncılığının Modernleşme ve Ulus Devlet Olma Sürecindeki Yeri

Türkiye'de radyonun temin edilişi, diğer kitle iletişim araçlarına göre daha ivedilikle olmuştur. ABD'de 1920, İngiltere'de 1922 yılında düzenli radyo yayınlarının başladığı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de bu tarihin 1927 olması dikkate değerdir. Matbaanın, gazetenin, sinemanın ve televizyonun ülkeye görece daha geç gelmesi, radyoya yönelik farklı bir bakış açısına işaret eder (Kocabaşoğlu, 2020, s. 379). Kurtuluş Savaşı'nda doğan hızlı iletişim ihtiyacı, önce telsiz telgrafla, sonra Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte telsiz telefonla giderilmeye çalışılmıştır. Radyo, yurtiçi ve yurtdışı iletişimi düzenli ve programlı yapabilmeyen evrensel koşulu olarak görülmüştür (Özçağlayan, 2002, s. 531).

Bu koşulun vazgeçilmezliği her dönem önemini korumuştur. Siyasal iktidar ve konjonktür değişse de değişmeyen tek şey radyonun toplum üzerindeki etkisine dair bilinçtir. Kocabaşoğlu (1980, s. 424), bu etkin bilince işaret eder. Ona göre, radyodan yeteri kadar faydalanılamamış olsa da farklı dönemlere baktığımızda radyoya yönelik etkin bir bilinçle karşılaşırız. 1930'larda Halkevlerini radyolarla donatma girişimi, 1940'larda radyoyu "milletin kulağı, hükümetin ağız" olarak kabul etme ve 1950'lerde siyasi mücadelenin radyo eliyle yürütülmesi, bu farkındalığa işaret etmektedir.

Radyonun Gücü

Radyonun geniş kitleler boyunca dinlenmesi ve bu popülerliğin her geçen gün genişlemesi Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Eryılmaz'a (2003, s. 83) göre, bu teknolojik yeniliğin ülkeler tarafından kabul edilmesi, propaganda aracı olarak kullanılmasıyla yakından ilişkilidir; fakat onun ideolojik bir aygıt olarak kullanılmasından önce teknik olanakları dikkat çekmiştir. Radyo her şeyden önce en hızlı kitle iletişim aracıdır. Eryılmaz

(2003, s. 94), radyonun diğer temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: esnektir, sınır tanımazdır ve basittir.

Oskay'ın (1971, s. 73-74), radyo özelinde kitle iletişim araçlarına dair tespit ettiği şu üç özellik, radyonun toplum üzerindeki gücünü anlamak açısından önemli görünmektedir:

- ▶ “Toplumun ufkunu gözetler” – Toplumun uzağında kalan yerler ve konular hakkında bilgilendirerek, “ülkeyi dış dünyaya bağlar”. Toplumun modernleşmesi sağlanarak, birbirinden ayrı ve parçalı gruplar halinde yaşamına devam eden insanları “büyük topluma” bağlar.
- ▶ “Dikkati Odaklaştırır” – Ulusal kalkınma ve çağı yakalama ilkeleri hakkında “odaklaşmış bir kamuoyu” yaratır. Toplumun planlanmış bir yörengeye yerleştirir.
- ▶ “Yeni Sürekli Kılar” – Toplumun çağla birlikte dönüşebileceği dinamik bir alan açar. Modern bir “entelektüel iklim” yaratır.

Radyo tüm bu özelliklerinden önce haberleşme ihtiyacına yönelik olarak doğmuştur. Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ajansı'nın kurulması (1920) bu gereksinim çerçevesinde değerlendirilmelidir. Haberleşmenin ne kadar önemli olduğu, Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'una bakıldığında daha iyi anlaşılır. Bu eserde, “829 kez telgraf, 256 kez telgrafname, 56 kez telgrafhane, 29 kez telefon, 170 kez muhabere, 32 kez telgraf hattı kelimeleri tekrar edilmiştir” (Köksal, 2016). İmparatorluktan devralınan telekomünikasyon altyapısını güçlendirmek cephelerde yürütülen toplu savaşın önemli hedeflerinden biri olmuştur. Dönemin hızlı haberleşme aygıtları olan telsiz, telgraf ve telefonun daha sağlıklı bir şekilde işlemesi için yapılan çalışmalar, radyonun kurulmasının da önünü açmıştır. Radyo bu altyapının üzerine inşa edilmiştir (Arvas, 2018, s. 412).

Dönemin siyasal iktidarının radyonun gücü hakkındaki farkındalığını, Türkiye'nin ilk radyocularından olan ve aynı zamanda TTTAŞ'ın

Yönetim Kurulu içerisinde yer alan Hayrettin Bey'in konuyla ilgili şu hatırasından öğrenmekteyiz:

“Kendisine bu teşebbüsten bahsetmişler, ‘Aleti getirsin de dinleyelim’ demiş. Bir gün kendi yaptığım alıcıyı alıp Orman Çiftliği'ne götürdüm. İstasyon ararken, tesadüfen karşımıza Rus Radyosu çıktı. Atatürk, Sofya'da ateşe iken az çok Rusçaya kulağı dolgundu. Dinledi, dinledi, birden herkesi susturdu; ‘Efendiler, bakın propaganda yapıyorlar’ dedi. Derhal istasyonun kurulmasını emrettiler” (Yaylalı, 2018, s. 39).

Dönemin ruhuna uygun olarak radyonun propaganda açısından özgün doğası, Türkiye'deki radyoculuğun her döneminde önemini korumuştur. Söz gelimi, “devlet radyosu” döneminde izlenen yayın politikasının içeriğini belirlemede küresel bir savaş durumu egemendir. Türkiye, her ne kadar dâhil olmasa da İkinci Dünya Savaşı'nın tüm buhranını içeride hissetmektedir. Radyonun savaşa endeksli evrensel gelişiminden Türkiye de payını almıştır. Radyonun milli varlığı koruma ve yükseltmede, propaganda açısından gücü siyasi otoritenin varlığıyla bütünleşmiştir. Yayın süreleri artmış, istasyonların gücü yükseltilmiş, toplu dinleme olanakları yaratılmış ve alıcılar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmelerle birlikte, genel olarak “radyonun üzerine aldığı toplumsal misyon” genişlemiştir. Radyonun PTT'nin elinden alınıp doğrudan Başbakanlığa bağlı Matbuat Müdürlüğüne bağlanması (1940), dönemin küresel siyasi atmosferi açısından elzem görülüyordu. Radyo bu şanlı görevi ancak bu yer değişimiyle yerine getirebilirdi (Kocabaşoğlu, 1980, s. 184-186).

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki radyo tecrübesi dışarıyla süregelen iletişimi de içermiştir. Radyo ülkeyi sadece kendi içinde bütünleştirmek için değil, onun uluslararası siyasi atmosferdeki konumunu belli etmek için de kullanılmıştır (Kocabaşoğlu, 1980, s. 243). O halde, radyonun propagandayla ilişkisini tek boyuta indirgemek yanlış olacaktır. Radyo, ülkeye yönelik yürütülen propaganda yayınlarına karşı cevaplar üretebilmeyi de sağlamıştır. Dönemin siyasi atmosferine yön veren bu iletişimsel cepheleşmede, deyim yerindeyse radyolar arasında ayrı bir savaş yürütülmüştür. Türkiye, fiilen bulunmadığı

savaş meydanında, radyo aracılığıyla sesini duyurabilmiştir. TTTAŞ'ın basın bürosu gibi çalışan, radyo hakkında halkı bilinçlendirmeyi amaçlayan *Telsiz* dergisindeki "Memleketimizde Telsiz, Telefon, Postalarını Nasıl Tesis Ettik?" adlı yazıda (1927), bu sesin ihtişamına dikkat çekilir; "inşa edilmiş olan postalar memleketin hududuna münhasır birer küçük posta değil Türkiye'nin sesini Taşkent'ten ta İspanya'ya kadar Arzın büyük bir parçası üzerinde vuzuh ve sarahatle işittiren kuvvetli postalardır" (Akagündüz, 2014, s. 369).

Türkiye'nin Radyo Yayın Politikaları ve Toplumdaki Konumu

Türk toplumunda radyo evlerin en güzel köşesinde kendisine her zaman yer bulmuştur. Üstü dantel işlemeli örtülerle süslenen radyo, evleri birbirine bağlayan toplumsal harç görevi görmüştür, içeriğinin daimi ve güvenilir bir misafiri olarak kabul edilmiştir.

Radyonun henüz ekonomik sebeplerle yaygınlaşmadığı ilk yıllarda, mevcudiyeti kamusal alanlarda gerçekleşmiştir. Alıcıların pahalı ve az olması yüzünden, Ankara'nın belirli bölgelerine hoparlörler yerleştirilmiştir. Bu uygulama, alıcıların temin edilmesi nispeten kolaylaşana kadar bir gelenek halinde süregelmiştir. O dönemlerde, Ankara'nın kimi bölgelerinde -Halkevi önleri, Samanpazarı, Zafer, Hükümet ve İtfaiye meydanları- heyecanla hoparlöre bakan insanları görmek olası bir kamusal manzaradır (Okur, 2019, s. 173).

O halde, radyo açısından toplumsal bir genetik aktarımdan söz etmek mümkün gibi görünmektedir. Çalışlar'ın (2003, s. 25) belli bir kuşak için sorduğu şu soru bu mirasa işaret eder; "haberleri mi dinleyelim" diyor, yoksa 'ajansı' mı?". Televizyondan önce ilk defa radyoyla birlikte "kutsal saatler" ortaya çıkmıştır. Haberlerin/ajansların yayınlandığı 7.30, 13.00 ve 19.00 saatlerinde yaşam kısa bir süreliğine radyo vasıtasıyla akmıştır. Hatta yaşamın sosyo-ekonomik idamesinde, "memlekete saat ayarı" veren radyo olmuştur. Radyolardan yükselen gong sesiyle birlikte, tüm dikkatler ve zamanlar radyonun üzerinde

toplanırdı. "Memleket Saat Ayarı" bürokratik bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. 1475 Sayılı İş Kanunu'nun 63'üncü maddesinde çalışma saatleri bu ayar ölçüsünde belirlenmiştir (Okur, 2019, s. 90).

Siyasal iktidarlar radyonun toplumdaki bu ayrıcalıklı konumunun her zaman bilincinde olmuşlardır. Kejanlıoğlu'nun (2003, s. 166) belirttiği gibi, radyo yayıncılığı politikası, her dönemde iki ayaklı bir sac üzerinde gelişmiştir; "devletçi gelenek ile modernleşme" ve "kapitalist iktisadi sisteme eklenme". Radyonun eğitici bir aygıt olarak görülmesi, yeni kurulmuş bir ülkenin toplumu için hayati bir öneme sahipti. Türkiye radyo geleneğinde söz ve müzik yayınlarının ezici bir paya sahip oluşu, modernleşme tecrübesinin önemli bir bileşeni olarak görülmelidir. Fakat iki sacın birbirine düğümlendiği bazı örneklerle karşılaşmak da mümkündür. Hatta bazı örneklerde hükümetler üstü bir politikayı bile takip edebiliriz. Söz gelimi, çok partili hayata geçişin hemen öncesinde (CHP-1946) ve sonrasında (DP-1950) radyodaki bazı söz yayınları açısından bir devamlılık söz konusudur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika'nın tüm dünyada hissedilen baskısından Türkiye de payını almıştır. İngiliz Kültür Heyeti ve Amerikan Enformasyon Büroları (USIS) Türk radyosunun nerdeyse dışarıya açılan pencereleri olmuştur (Yaylalı, 2018, s. 46). CHP döneminde başlayıp, DP hükümetiyle devam eden *Marshall Planı*, devlet tekelindeki Ankara Radyosunda düzenli olarak yayınlanan eğitici bir program olarak uzun bir süre varlığını korumaya devam etmiştir. DP hükümetinde yayınlanmaya başlayan *NATO Saati* programı aynı politik çizginin devamı olarak kabul edilebilir (Kocabaşoğlu, 1980, s. 312). İktisadi özgürlük seslerinin daha gür bir şekilde yükseldiği bu yıllarda, ticari reklamların ilk defa fiilen radyo yayınlarına dâhil edilmesi, izlenen politik güzergâhın bir yansımasıdır (Kejanlıoğlu, 2003, s. 147). Yayın politikalarında süreklilikler kadar farklılıklar da tespit etmek mümkündür. Söz gelimi, yine iki dönemi kıyaslayacak olursak, söz programları içerisinde değerlendirilen "manevi yayınlar"ın içeriğinde ve süresinde bazı değişimler olmuştur. CHP döneminde daha az bir süreye

sahip olan manevi yayınlardaki bazı programlar (*Milli Kahramanlık Menkıbeleri* ve *Mehmetçik Konuşuyor* vd.), DP hükümetinde isim değiştirilerek (*Türk Kahramanlığı*) hayatlarına devam edebilmiş olsalar da manevi yayınlardaki önceliğini kaybetmiştir. Her cuma sabahı Ankara Radyosunda Kur'an yayını başlamıştır. Radyo, *Dini ve Ahlaki Musahabeler* adıyla her akşam 10 dakikalığına evlerin başucuna yerleşmiştir (Kocabaşoğlu, 1980, s. 230, 316).

Radyo yayın politikası program türlerinin dönemler içindeki dağılım farklarına göre değerlendirilebilir: Söz gelimi, TTTAŞ döneminde, müzik yayınları %84,24'lük bir paya sahipken PTT (geçiş) döneminde bu pay %70,81 oranına gerilemiştir. Radyo yayınlarındaki hâkim paya sahip olan müzik programlarından alınan zamanın söz yayınlarına aktarıldığı görülmektedir. Söz yayınları yaklaşık %30 oranında bir paya sahip olmuştur (Kocabaşoğlu, 1980, s. 158). Bu değişim radyoya yönelik bakış açısındaki bir kırılma olarak okunabilir. Bu kırılmadan sonra radyo, "müzik kutusu"ndan ideolojik ve kültürel bağlamda eğitici bir aygıtı doğru evrilmiştir.

Radyonun devletleştirilmesiyle birlikte, geçiş döneminde üçlü bir işleyiş söz konusudur. "Söz ve müzik neşriyat kısmına" ek olarak, bu iki kısmı da kapsayan "program tertip heyeti" vardır. Bu heyetin üyelerine bakıldığında yayın politikasının siyasal iktidardan bağımsız olabileceğini düşünmek olanaksızdır. Her üç kurumdan birer temsilci yer almıştır, PTT, İçişleri ve Milli Eğitim Bakanlığı. Esasında, bu işleyişin, radyonun özel teşebbüs eliyle yürütüldüğü ilk yıllardan neredeyse bir farkı yoktur (Kocabaşoğlu, 1980, s. 136). TTTAŞ yönetimindeki radyoda, PTT tarafından atanmış bir komiser aracılığıyla yayınlar üzerinde sıkı bir denetim sağlanmıştır. Bu denetim sayesinde, siyasal iktidar yayınlara istediği şekilde müdahale etme hakkına sahip olmuştur. (Türkmen, 1994, s. 7). Radyonun devletin bir aygıtı olarak görülmesi bağlamında, yayın politikası açısından dönemler arasında var olan bir süreklilikten söz etmek de mümkündür.

Modernleşme ve Ulus Devlet Sürecinde

Radyonun Yeri

İlk resmi radyo yayınının yapıldığı yıllarda, radyonun kullanımına yönelik bakış açısı bir eğlence aracı olması yönünde olmuştur. Zevkli ve ucuz bir eğlence kutusudur radyo. İlerleyen yıllarda radyonun "müzik kutusu" olarak değerlendirilmesinin dayanakları başlangıçta kendisinde mevcuttur zaten. Müzik yayınlarının söz konusu dönemdeki payı hatırlanırsa (%84,24) bu mevcudiyet hemen fark edilir. Fakat radyoyu sadece eğlence aracı olarak görmek yanlış olur. Dönemin resmi yayıncısı TTTAŞ'ın basın kolu gibi iş gören Telsiz dergisindeki bir yazıyı (1927) Kocabaşoğlu (1980, s. 75) şu şekilde aktarmaktadır: "Bugün gramfonun yerini dolduran bu basit alet, yarın bir kütüphanenin boşluğunu da dolduracak ehemmiyette olacaktır". Ona göre radyoya yönelik bu bakış iki başlık altında toplayabiliriz, "burjuva radyoculuğu ve Sovyet tipi radyoculuk". Burjuva radyoculuğu için radyo eğlence ve reklam anlamına gelmektedir. Türkiye'de radyo yayıncılığının ilk döneminde (TTTAŞ) ezici bir orana sahip olan müzik programlarının tercih edilmesini bu bağlamda açıklayabiliriz. Türk siyasetçiler Sovyetler Birliği'ndeki radyonun kullanılma tarzından şüphesiz haberdarlardı. Nitekim eğitim anlamında radyonun önemi çok geçmeden fark edilecekti. 1936'dan sonra, dönemin siyasal iktidarının radyoyu doğrudan tekeli altına alması bu uyanış çerçevesinde değerlendirilmelidir. Radyo basit anlamda sadece bir eğlence aracı değildir artık, aynı zamanda ve olması gereken haliyle milli terbiye ve kültürlenme aygıtıdır. Özellikle 1930'lardan sonra, "milli iktisat ve tasarruf seferberliğinde" ve "dönemin kültür milliyetçiliği diye tanımlayabileceğimiz Türk Dili ve Türk Tarihi çalışmaları" gibi alanlarda radyodan ziyadesiyle yararlanılmıştır (Kocabaşoğlu, 1980, s. 128).

Radyodan ulusal bütünlük ve modernleşme bağlamında yararlanılan bazı örneklerde, radyonun değeri daha billur halde görünür. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1919'da ordu müfettişi olarak ayrıldığı İstanbul'u, Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1927'de ilk ziyaret ettiği, İstanbul Radyosunda halka

naklen duyurulmuştur. Bu ziyaretin an be an tüm gelişmeleri büyük bir heyecanla aktarılmıştır. Milli beraberlik ruhunu güçlendiren bu yayınların yanı sıra öne çıkan başka canlı yayınlar da olmuştur. Örneğin, 1931'de 23 Nisan Çocuk Bayramı bir hafta boyunca, çocuk gelişimi üzerine radyoda yapılan çeşitli yayınlarla kutlanmıştır. Bu yayınlarda hem milli birlik duygusunun beslenmesi hem de modernleşme bağlamında gelişme kaydedilmesi amaçlanmıştır (Okur, 2019, s. 66-67).

Radyo yayıncılığın ilk yılları Cumhuriyetin kuruluş ve gelişim aşamasına denk gelmektedir. Türkiye için radyo ve Cumhuriyet birbirine yaşıttır. Halka cumhuriyet bilincini aşlamak için radyo en elverişli kitle iletişim mecrası olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuruoğlu, 2008, s. 267). Cumhuriyetin temelini oluşturan inkılâpların geniş kitlelerce benimsenmesi açısından Ankara Radyosu önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Bu işlevin

en güzel örneği, İsmet İnönü'nün 20 Mart 1934 tarihinde Ankara İnkılâp Enstitüsü'nün açılışında yapmış olduğu İnkılâp dersinin canlı olarak radyolarda yayınlanmasıyla halka ulaştırılmasıdır (Okur, 2019, s. 56). Ayrıca *Telsiz* dergisinden bilinmektedir ki *Nutuk*'un radyoda seslendirilmesi gerçekleştirilmemiş olsa dahi planlanmıştır. Şehirlerin bazı meydanlarında ve evlerde, *Nutuk*'un satır satır okunarak yankılanması amaçlanmıştır (Akagündüz, 2014, s. 369). "Devlet Planlama Teşkilâtı Eğitim Özel Komitesi Radyo ile Eğitim Raporu"nda (1963) belirtilen, "en iyi öğretmeni ve öğretme yöntemini mikrofona getirmek" modernleşme sürecindeki radyonun yerini açıklayan bir sözdür (Oskay, 1971, s. 42). Yönünü Batı'ya dönmüş olan bir ülke için Batı'nın ilmi buraya kılavuz olmuştur. 1936'da İstanbul ve Ankara Radyosunda yapılan bir günlük yayın akışının Batı'daki örneklerine öykünmesi bunu gösterir:

Tablo 1

Türk Radyo Yayınlarının Batı'daki Örneklerle Karşılaştırılması (Okur, 2019, s. 59-60).

İstanbul Radyosu Yayın Akışı (12 2. Kanun 1936 Pazar) m. 1600 İstanbul khz.187.5	Londra Radyosu Yayın Akışı (12 2. Kanun 1936 Pazar)m. 342.1 Londra khz. 877	Berlin Radyosu Yayın Akışı (12 2. Kanun 1936 Pazar) m. 356.7 Berlin khz. 841	Ankara Radyosu Yayın Akışı (8 Mart 1936 Pazar) m. 1960 Ankara kh. 230
"12.30 Muhtelif plak neşriyatı	"06.30 Cl. Reybould idar.4.cü BBC orkestrası	"18.15 Komedi İskeç, müzik	"19.30 Ankarap alastan nakil (orkestra)
18.00 Telsiz Caz, Tokatlıyan Otelinden nakil	07.30 BBC askeri bando(Walt O'Donell idar.)	20.00Herb. Fröhlichork.tar. muht eğlence konser	20.00 Sporcu Konuşuyor
19.00 Tarım Bakanlığı namına konferans. Pendik Bakteryoloji Enstitüsü Şefi Dr.Ekrem Vardar tarafından, et zehirlenmesi hakkında konferans	08.15 Yeni corciyan Triyosu	21.00 piyes Le Cid. P. Corneille'in laymut eseri, müzik kısmında: Berlin studio korusu ve büyük orkestrası	20.15 Karışık plak neşriyatı
19.20 Plak, hafif Müzik	08.45 St.Robinson idar. BBC tiyatro orkestrası	23.30 Münihten 01.00Walt, fenske orkestrası"	20.25 Ajans Haberleri
20.00 Haberler	09.55, 10.45, 10.50 (Droitwic)		20.35 Karpiç Şehir lokantasından nakil (orkestra)"
20.30 Stüdyo Caz	11.00 Şairler tenkisi serisinden Tennyson		
21.15 Son Haberler	11.30 Megan Foster (soprano) Lucille Wallace (Harp Resitali)		
21.30 Eminönü Halkevi gösterit kolundan Sadi tarafından monolog. Ah! Şu kadınlar	12.00 Koral müsiği (şef: Kodaly) ve BBC koro heyeti (orğda J. Wills)		
22.00 Anadolu Ajansı'nın gazetelere mahsus havadis servisi"	12.30 Hatime; 'komşuma karşı vazifem' söylev"		

Tablo 1'de görüleceği üzere, İstanbul ve Ankara Radyosu, yayın programları ve süreleri açısından, Batı'daki örneklerine oldukça benzemektedir. Vericilerin gücü ve alıcıların azlığını bir kenara bırakıldığında radyoculuğun da dışarıdan ithal edildiğini söylemek yanlış olmaz. Türkiye'nin modernleşme tecrübesi açısından bu durum şaşırtıcı değildir. Modernleşme hususu ulus-devlet olma çabasındaki bir ülke için sancılı bir konudur. Bir yanda muasır medeniyetlere ulaşma çabası, diğer yanda milli bir gelişim gösterme uğraşı vardır.

Türkiye'de muasır medeniyetlere yaklaşmanın yolu/hedefi ulusal bütünlükten geçmiştir. Radyo, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında devlet eliyle yaratılmaya çalışılan yerel sermaye programı içerisinde değerlendirilmiştir. Esasında, telekomünikasyon eliyle ulusal bütünlük kurma gayesi Cumhuriyet öncesinde başlamıştır. Dünyadaki PTT örgütlenmeleri benzer bir amaç etrafında birleşmiştir: Ulusal tek bir örgütün ulusal bütünlüşmeyi ve egemenliği sağlaması. İmparatorlukta bakanlık veya genel müdürlük altında çalışan PTT, Cumhuriyetin kurulmasından sonra İçişleri Bakanlığına bağlı olarak çalışmaya devam etmiştir (Kubilay, 2017, s. 49).

Türkiye'nin ilk radyo tecrübesindeki tecimsel girişimde (TTTAŞ) ulus-devlet olmanın izlerini görmek mümkündür. Şirket hissesinin %70'ine sahip olan iki kurumun (İş Bankası ve Anadolu Ajansı) devlet temelli olması şaşırtıcı değildir. Bu durum dönemin iktisadi atmosferiyle de uyumludur. 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ölçüsünde, devlet eliyle kurulacak olan ulusal burjuvazinin bir parçası olarak doğmuştur radyo. TTTAŞ, devletin girişimiyle tekelleşmesini sağladığı özel bir şirkettir. Devlet, PTT'nin tüm imkânlarını onun hizmetine sunmuştur (Kocabaşoğlu, 2020, s. 380). Şirkete verilen ruhsatnamenin üçüncü maddesinde, yerel sermaye programının yansımalarını görmek mümkündür, "ruhsatnamenin imzalanmasından itibaren bir ay içinde, hisse senetlerinin tümü ada yazılı ve Türklere ait olmak üzere bir şirket kurulması ve işletme izninin bu şirkete devredilmesini öngörmektedir" (Kocabaşoğlu, 1980, s. 13). Arvas'ın (2014, s. 418) ifade ettiği gibi, "TTTAŞ için özel şirket

görünümlü bir kamu yayıncısı" demek yanlış olmaz. TTTAŞ bahsinde görülmektedir ki radyo, ulus-devletin bir aparatı gibi çalışmıştır. Esasında radyo, her dönemde devletin bir uzvu gibi görülmüştür. Halkın kulaklarında uğuldayan sesiyle, onu modernleştirmek ve ulusal bir bütünlük içerisinde tutmak için verimli bir toprak olmuştur.

Sonuç

Türkiye'de 1927-1950 yılları arasında radyo yayıncılığının gösterdiği gelişim, ülkenin modernleşme süreci ve ulus-devlet oluşturma çabalarıyla iç içe geçmiştir. Bu dönemde radyo, sadece teknik bir ilerleme veya genel bir eğlence aracı olmanın ötesinde, toplumsal dönüşümün ve ulusal kimliğin şekillendirilmesinde kritik bir rol oynamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında radyonun stratejik konumu, bu iletişim aracının sadece sivil değil, aynı zamanda stratejik ve askeri bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sırasında radyo yayıncılığının, devletin stratejik iletişim ihtiyaçlarını karşılama kapasitesindeki artışı temsil ettiği görülmektedir. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, dünya genelinde radyo yayıncılığında yaşanan teknolojik ve sosyal yenilikler, toplumların sosyo-kültürel dinamikleriyle birlikte şekillenmiştir. Türkiye'de ise bu global eğilimlerin yanı sıra, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte devletin ideolojik vizyonu ve toplumsal dönüşüm hedefleri, radyo yayıncılığının nasıl evrildiğini belirleyen ana faktörlerden olmuştur. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde radyo yayıncılığı, toplumun modernleşme, bütünlüşme ve demokratikleşme süreçlerinin katalizörü olmuştur. Radyo, Türkiye'de sadece bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kültürel, sosyal ve politik etkileşimlerin bir yansıması olmuştur. İçerikler bir yandan modernleşmenin gerektirdiği batıya yönelmenin izlerini taşıırken bir yandan da milli kimliği güçlendirme amacını taşımıştır. Bu yönü radyonun politik yönünün de nedenidir. Radyo hem devletin halkla iletişim kurmasında hem de halkın birbirleriyle ve dünyayla iletişim kurmasında kritik bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda, radyo yayıncılığının Cumhuriyet tarihi için önemini vurgulamak esastır.

Kaynaklar

- Ahiska, M. (2005). *Radyonun sihirli kapısı: Garbiyatçılık ve politik öznellik*. Metis.
- Akagündüz, Ü. (2014). Radyoculuğumuzun cumhuriyetin ilk yıllarındaki serüveni ve telsiz mecmuası. *Kebikeç*, 37. 359-386.
- Arvas, İ. S. (2018). Türkiye'nin radyo ile tanışması ve türk telsiz telefon anonim şirketi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 406-428.
- Atabek, Ü. (2009). Matbaadan bilgisayara Türkiye'nin iletişim teknolojileri serüveni. *Türkiye'de kitle iletişimi dün bugün yarın*, içinde Korkmaz Alemdar (ed.). ss. 122-144. Gazeteciler Cemiyeti.
- Çalışlar, İ. (2003). Türkiye'de radyo haberciliğinin gelişimi. *Radyo ve Radyoculuk* (Der. S. Alankuş). IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Çukurova, B. (1994), *Kurtuluş Savaşında haber alma ve yeraltı çalışmaları*. Ardıç Yayınları.
- Eryılmaz, T. (2003). Radyo ve radyoculuk. *Radyo ve Radyoculuk* (Der. S. Alankuş). IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Gülizar, J. (1985). Türkiye radyoları. *Cumhuriyet dönemi ansiklopedisi* içinde, 10. Cilt. İletişim Yayınları. 2738-2747.
- İlaslan, S. (2014). Türkiye'de radyonun unutulmuş sesleri: 1945-1980 arasında devlet radyoları dışında. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (21), 118-142.
- İlaslan, S. (2016). Türkiye'de kısa dalga radyo dinleme deneyimi: DX'cilik. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 251-266.
- Karpat, K. H. (1968). Mass media/Turkey. *Political modernization in Japan and Turkey* (İçinde).
- Kars, N. (2015). *Radyo-televizyon haberciliği*. Derin Yayınları.
- Kejanlıoğlu, B. D. (2003). Türkiye'de radyo ve televizyon yayıncılığı siyaseti. *Radyo ve Radyoculuk* (Der. S. Alankuş). IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1980). *Şirket telsizinden devlet radyosuna*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1985). Radyo. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde, 10. Cilt. İletişim Yayınları. 2732-2737.
- Kocabaşoğlu, U. (2020). TRT dönemi öncesi Türk radyo tarihi. *TRT Akademi*. 5. 9.
- Koç, N. (2012). Cumhuriyet'in İlk yıllarında radyo. CTAD, s. *Journal of Modern Turkish History Studies*, 8(15).
- Köksal, F. (2016, 25 Eylül). Nutukta telgraf ve telgrafçılar. <http://www.telekomculardernegi.org.tr/haber-7007-nutuk-ta-telgraf-ve-telgrafcilar.html>.
- Kubilay, Ç. (2017). 1923-1939 yılları Arasında Türkiye'de telekomünikasyon politikaları. *İlef Dergisi*. 4. 2. 37-66.
- Okur, A. (2019). 1927-1950 yılları arasında Türkiye'de radyo yayıncılığı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Oskay, Ü. (1971). *Toplumsal gelişmede radyo ve televizyon*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özakman, T. (1969). *Radyo notları*. Ayyıldız.
- Özçağlayan, M. (2002). Türkiye'de radyo yayıncılığının gelişimi (1926-1991). *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 14. 529-557.
- Şefik, E. (2021, 6 Mayıs). Türkiye'de İlk Radyo Yayını. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=weODm5dINAI>

TRT. (2020). Türkiye radyoları. *TRT Akademi*.

Türkmen, İ. (1994). Türkiye'de radyo haberciliğinin gelişimi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçar, L. B. (2009). Türkiye'de radyo yayıncılığı. *Radyovizyon*, (1), 6-11.

White, T. H. (2003). United States early radio history. www.earlyradiohistory.us/index.html

Yaylalı, H. (2018). 1927'den çok partili döneme kadar Türkiye'de radyo yayıncılığı. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*. 10. 1. 33-50.

Yiğit, İ. & Sezikli, U. (2020). Türk müzikleri ve yasakları (1754-1952). *Darulfunun İlahiyat*. 31(1). 119-135.

Extended Abstract

This study focuses on the evolution of radio broadcasting in Turkey between 1927 and 1950 and its impact on the processes of modernisation and national identity formation. To achieve this, the study is divided into two main sections, with the first part focusing on the historical development of radio. The foundations of radio communication dates back to the invention of the printing press in the 15th century. Mass communication developed with the widespread use of the printing press, but literacy and education were important requirements in this period. The emergence of new media tools such as cinema and radio after the printing press eliminated this requirement. Radio, in particular, has come to the fore as a means of communication that can reach a wide audience. Radio was also recognised as a powerful technology that made it possible to communicate worldwide in the first half of the 20th century. The second section explores the evolution of radio broadcasting in Turkey. Radio broadcasting started to operate in Turkey shortly after it started worldwide and played an important role in the early years. Initially seen as a means of entertainment, radio became a serious means of communication in times of war by realising its power to meet the need for information, education, indoctrination and propaganda. In many countries, including Turkey, radio technology aimed to create a national identity

and contributed to modernisation in the early years of the Republic. In this context, radio itself was recognised as a symbol of modernity in this period. As a result, this study examines the historical development of radio broadcasting in Turkey and its contributions to the processes of modernisation and national identity formation. Radio has played an important role as a means of mass communication and has been influential in Turkey's social and cultural transformation.

Radio, also referred to as a wireless telephone, has been included in the world's communication life as a result of inventions that offer possibilities at a more advanced stage of communication with telegraph and telephone, which can only transfer veri through cables (Kars, 2015, p. 65). The telegraph, as the first electric communication tool, revolutionized the relationship between messages and their mode of conveyance. Its system did not necessitate spatial proximity and obviated the need for messengers. The telephone broke new ground by transmitting sound in real time to a great distance. The radio, which followed it, brought a whole new dimension to the process by providing communication to places where there was no access at all. Radio is chronologically positioned after print media and before audiovisual media. Radio, which was called "wireless telephone" or "wireless telegraph" at the time of its invention, was primarily used for military purposes, like many other communication tools. In the early 1900s, radio technology served military purposes in the UK, Germany and the USA, especially in the navies. In France, radio technology was again used for military purposes through the transmitters placed on the Eiffel Tower "because it offered the best location for a radio transmitter" (Atabek, 2009, pp.127-128). During World War I, the importance of radio was further understood, the use of wireless telegraphy as a military tool in wartime conditions became widespread, and "in addition to wire companies, wireless companies also gained a place in military organisation". In the Ottoman Empire, wireless telegraphy was again used for military purposes in the early 1900s during the Tripoli and Balkan Wars. The use of radio continued during the War of Independence (Çukurova, 1994, p. 55).

The first documented technical radio broadcast in the world took place in 1906. In 1906, Reginald Fessenden, a resident of Massachusetts, initiated the first radio transmission of the human voice, but his efforts did not translate into regular practice. Ten years later, Lee de Forest used radio in a more modern sense when he founded 2XG, an experimental radio station in New York. De Forest broadcast music and news every night until World War I brought all broadcasts to a halt (White, 2003). It was not until the 1920s that radio broadcasting for listeners became a reality. The first commercial radio WEAf started broadcasting in the USA in 1922 (Balibeyoğlu Uçar, 2009, p. 6). The BBC, which still exists as the British broadcasting organisation, was established in 1922 (Kocabaşoğlu, 1985, p. 2732). Radio broadcasts began in France and the Soviet Union in the same year, and in Germany in 1923 (TRT, 2020, p. 7). In the early 20th century, almost all of Europe was broadcasting radio (Kocabaşoğlu, 1985, p. 2732). In the USA, the radio channel named KDKA is referred to as the first radio station to broadcast regularly (Aziz, 2013, p. 37). The development of radio broadcasting in Turkey between 1927 and 1950 was intertwined with the country's modernisation process and nation-state building efforts. During this period, radio played a critical role in shaping social transformation and national identity, extending beyond its role as a technical advance or a general entertainment medium. The strategic position of radio during World War I revealed that this medium of communication had not only civilian but also strategic and military significance. In this context, radio broadcasting in the last years of the Ottoman Empire and during Turkey's War of Independence represented an increase in the state's capacity to meet strategic communication needs. By the early 20th century, technological and social innovations in radio broadcasting across the world were shaped by the socio-cultural dynamics of societies. In Turkey, in addition to these global trends, the ideological vision and social transformation goals of the state since the foundation of the Republic have been among the main factors determining how radio broadcasting has evolved. In Republican Turkey, radio broadcasting became the catalyst for the modernisation, unification and democratisation processes of the society. Radio has become a critical

tool both for the state to communicate with the public and for the public to communicate with each other and with the world. In this context, it is essential to emphasise the importance of radio broadcasting for the history of the Republic.

Therefore, the historical evolution of radio broadcasting should be analysed in a structure that deeply overlaps with the social, cultural and political dynamics of modern Turkey. The findings of this study reveal that radio broadcasting is not only a technical and commercial evolution, but also a reflection of a social and ideological evolution. In particular, its undeniable position in the Republican era emphasises that radio broadcasting is not only a media tool, but also a tool at the centre of the processes of modernisation and nation-state building.

Yazar Bilgileri

Author details

*(Sorumlu Yazar **Corresponding Author**) Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi. iskin.ozbulduk@hbv.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4801-7381

**Arş. Gör. Dr. Pamukkale Üniversitesi İletişim Fakültesi. tezcankaplan@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2907-7530

Katkı Oranı

Author Contribution Percentage:

Birinci yazar % 50 First Author % 50

İkinci yazar % 50 Second Author % 50

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations:

Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır. None

Çıkar Çatışması

Conflict of Interest

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. None

Kaynak Göstermek İçin

To Cite This Article

Özbulduk Kılıç, I. & Kaplan, T. (2023). Cumhuriyet döneminde radyo yayıncılığının başlaması ve gelişimi: 1927- 1950. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (64/Özel Sayı), 230-244. <https://doi.org/10.47998/ikad.1363890>